

Tibor Kočík

Samizdaty s poetikou košického undergroundu a „podzemia“

Jedným z akceptabilných prejavov otvoreného, zjavného, netajeného, teda verejného vnímania autora je publikovanie. Vo všeobecnosti sa ním rozumie premyslené konanie na dosiahnutie aktuálnej prezentácie jeho súvekej tvorby v niektorej z etáp vlastného literárneho vývinu. Do roku 1989 také čosi nebolo v slovenskom literárnom kontexte ani jednoznačné, ani neproblematické, ani samozrejmé. Odpoveďou na otázku, prečo to vo veľkej miere môžeme zvažovať, a právom, na politické spojitosti a dejinné súvislosti uvedeného obdobia, je, že v druhej polovici 20. storočia bola až nadmieru zreteľná tendencia spájať a harmonizovať literárne prejavy s totalitnou ideológiou a z nej vyplývajúcou kultúrnou politikou.

Patológia „normalizácie“

Na začiatku sedemdesiatych rokov sa neformálny nástup mladej literárnej a umeleckej generácie ocitol na istý čas mimo zorného uhla normalizátorov. Bolo to tým, že boli sústredení na „ideovú očistu“ väčšinovej kultúry. Svedčí o tom celý rad postupných krokov pod taktovkou „normalizačnej“ mašinerie a jej hybnej páky, vtedajšieho kultúrneho politika ministra Válka. Išlo o riešenie kardinálneho problému, a to ako zasiahnúť podľa sovietskych direktív reformné „elementy“ z radov novinárov, spisovateľov, umelcov,¹ tvrdými represiami znehybniť spoločnosť a stoj čo stoj dosiahnuť stav spreď roka 1968. Váľkove odkazy umelcom, ako správne „pochopiť“ proces konsolidácie, aby v konečnom dôsledku nepodľahli rezignácii a nerozhodli sa pre odchod do vnútornej emigrácie alebo, inak povedané, do undergroundu či „podzemia“, ale dali prednosť politickej a kultúrnej konformite, sú známe.²

V tomto období sa začali hlásiť o slovo literáti narodení v päťdesiatych rokoch. O slovo sa síce hlásili, no s určitosťou sa nemali kam prihlásiť. Nemali tie „šance“, aké ponúkali šesťdesiate roky. Po zániku časopisu *Mladá tvorba* v ro-

ku 1970 im mefistovské „normalizačné“ roky nepomohli. Priestor na sebarealizáciu bol pre nastupujúcich literátov úzky. Vlastne nijaký.³ Básnici a prozai- ci, ktorí sa hneď začerstva ocitli v stave permanentného publikačného vákua – ak nepripustíme skutočnosť, že jednou z možností bolo vydávanie samizdatov –, boli uvrhnutí do nekonečného čakania v temnotách na spásonosný záblesk úsvitu. Preto podmienky na uverejňovanie hľadali veľmi zložito a ťažko. Zároveň nenachádzali odpovede na mimovoľne kladené otázky: Ako literárne či umelecky prežiť? Ako sa neušpiniť totalitnou mocou, ktorá chcela mať nad každým jednotlivcom kontrolu? Ako nestratiť pôsobnosť nad sebou samým a neprísť predovšetkým o to najdôležitejšie, o identitu? Ako sa vyhnúť režimu, ktorý od autorov vyžadoval jednotný názorový postoj s často bezzásadovou prispôsobivosťou? Ako vystúpiť z tohto bludného kruhu?

Komunistické stranícke štruktúry museli priznať, že daný stav si vyžaduje riešenie a je potrebné vytvoriť pre mladú literatúru aspoň akú-takú publikačnú platformu. Ponuka prišla roku 1972⁴ v podobe literárnej rubriky Z najmladšej poézie v 5. čísle Nového slova.⁵ Stala sa východiskovým miestom pre nastupujúcu generáciu básnikov a spisovateľov. Mihálik ako iniciátor jej vzniku tvori- vý pohyb autorov usmerňoval direktívnym tónom počas svojho celého pôsobenia do roku 1977.⁶ Vyžadoval, aby básnici vo svojej tvorbe forsírovali tradicio- nalizmom poznačené formotvorné princípy. Uznával iba básne vytvorené na základe dokonale zvládnutých tradičných metrických a rýmových tvarov a takú umeleckú výpoveď, čo sa opiera o aktuálnu ideologickú doktrínu. Výsled- kom boli formálne pôsobivé, no obsahovo skoro nič nehovoriace vyprázdnené texty tzv. angažovanej socialistickej poézie, kde „*dominovala aktuálna ideo- vosť a dôraz na remeselnú stránku písania*“ (Valér Mikula).⁷ Mnohých literár- nych adeptov, košických nevynímajúc, takto nastavené podmienky nielen ne- oslovili, ale aj znechucovali a vnútorne rozrušovali.

Pomerne nedlho predtým, ako totalitný režim utrpel kolaps v osemdesia- tom deviatom roku, sa ukázalo, že Mihálikov koncept básnickej školy bol nez- dar, ostal iba v zidealizovaných predstavách. Na druhej strane sa potvrdilo, že tvorivá línia autentického, nezdeformovaného autorského gesta nastupujú- cich básnikov je, koniec koncov, schopná nájsť si v poézii vlastné smerovanie. Svoju rolu v tom zohrala aj skutočnosť, že tu bola vrstva literárnych adeptov, ktorá sa v priebehu sedemdesiatych a osemdesiatych rokov pohrádavo stavala k tvorbe oficiálnych literátov. Jasne dávala najavo vlašné postoje ku „školené- mu spisovateľstvu“ a vo všeobecnosti dosť nevsímavo sa správala k tzv. vysoké- mu umeniu. Časť dôvodov spočívala v rôznorodosti východiskových prístupov k poézii, ale takisto v osvojovaní takých básnických princíпов, ktoré so školo-

metstvom, napríklad Mihálikovho typu, nemali, a ani nechceli mať nič spoločné. Týkalo sa to aj časti autorov košického literárneho okruhu.

Hovoríme o prostredí undergroundu.⁸ Zaiste sú namieste všetky výhrady k zjednodušovaniu jeho genézy. Nemožno ho vnímať bez súvislostí a spojitostí s politickými či spoločenskými javmi. Vznikal a formoval sa v atmosfére neprírodzenosti života, čiže v dôsledku nevyhnutnosti žiť vlastný život v nevyhovujúcich či dokonca ponižujúcich podmienkach a súčasne sa proti ním búriť. To hovorí o akejsi dualite života, ktorú vytvorila „totalita a normalizácia“.⁹ Táto dvojitosť sa do subjektu jednotlivca premietala v dvoch emocionálne rozpoltených polohách – „pokora i vzdor, poddajnosť i vzburá“.¹⁰ V podstate išlo o schizoidný vzťah „medzi autentickým vedomím človeka a dobovým pseudo-vedomím“.¹¹ Teda konflikt medzi súkromným a „oficiálnym“ životom indivídua. Človek v súkromí a ten istý človek z verejného priestoru bol akoby dve neidentické cudzie osoby. Z tejto diskrepancie bytia pramenila ničota, čo v bežnom každodennom slovníku ľudí odrážali slovné spojenia ako „zvrátenosť doby“ či „schizofrénia života“.

Dvojitosť doby viedla k čoraz silnejšiemu interaktívnemu napätiu medzi skutočnými pomermi v živote jednotlivca, resp. spoločnosti a ich ideologickými interpretáciami. Tie z roka na rok čoraz väčšmi nezodpovedali objektívnej realite. To dovedlo „tzv. reálny socializmus ku kríze“¹² a k jeho následnej deštrukcii. Hoci sú známe ešte iné explikácie jeho záhuby – ako „zápas medzi socializmom a kapitalizmom, v ktorom zvíťazil kapitalizmus“,¹³ alebo „zlyhanie ľudského faktora v spoločenských funkciách“¹⁴ –, na fakte, že najpokrokovejšie spoločenské zriadenie dospelo k zániku, to nič nemení.

Do všeobecného obrazu lesku a biedy literárneho či skôr umeleckého diaľnia tých čias zapadá aj prostredie košického undergroundu. Od iných zoskupení zatlačených do úzadia sa výraznejšie odlišoval tým, že v ňom neboli intelektuáli zameraní výlučne na oblasť umeleckej tvorby, ale bola to autonómna spoločnosť so silným vedomím spolupatričnosti a osobitým životným štýlom.¹⁵ „K jeho základným črtám patrilo provokatívne úsilie o vytváranie vlastnej svojbýtnej kultúry zahrnujúcej akýkoľvek kontakt s establishmentom, prezieraťvý postoj k vládnuceму totalitnému systému a jeho spoločenským hodnotám a odmietanie akéhokoľvek záväzného umeleckého programu. Hodnoty, ktoré sa usiloval vytvárať, tak boli neporovnateľné s tým, čo kultúre vnucovala totalitná politika, ale miestami boli aj ťažko akceptovateľné z pohľadu väčšinovej kultúry vnútri disentu.“¹⁶ Toto konštatovanie v plnej miere platí na prostredie českého undergroundu, no jeho základný pôdorys sporadicky presvitá ako lazúrové farby aj na obraze košickej undergroundovej scény.

V prostredí literárnej scény, ktorá sa pred pozornosťou iných skôr „zatajovala“, akoby ju nezakryte vzbudzovala, boli trvalo inšpiratívni tzv. francúzski prekliati básnici, básnici, existencialisti typu A. Camusa či A. Gida, symbolisti, dekadenti (Trakl, Celan).¹⁷ V podstate to bol kultúrny hybrid, ktorý priebežne obohacovali rôzni intelektuálni solitéri, ale aj ďalšie vplyvné mená siahajúce od Hölderlina po Rilkeho. No boli to aj českí a slovenskí básnici ako Deml, Hroboň, ba aj kontroverzný Válek, ktorého tvorbu undergroundoví autori zo svojho zreteľa vyobcovali a kategoricky vylúčili už z princípu, že im išlo o vytváranie vlastnej svojbytnej kultúry zavrhujúcej akýkoľvek kontakt s establishmentom. No medzi autormi „podzemia“ jeho poézia rezonovala.

Od zárodku undergroundu po vyzreté duchovné idey

Na prelome sedemdesiatych a osemdesiatych rokov v košickom undergroundovom prostredí figurovalo zoskupenie pod pôvodným názvom Lesní speváci, neskôr The Nace. Tento „neviditeľný okruh“ literatúry, výtvarného umenia a hudby tvorila skupina okolo Marcela Strýka, ktorý sa svojím „antielitárstvom“ ostentatívne vymedzil voči politickému a kultúrnemu establishmentu. V rokoch 1977 – 1985 zoskupenie vydalo najmenej šesť samizdatov (ráta sa ich okolo poldruha desiatky).

V roku 1977 vyšiel samizdat *The Nace*, roku 1980 *Trinásta komnata*, *Hudba a Nace*, roku 1983 *Nacelle* – výber z veršov *Nace*, roku 1984 *Nacelle*, roku 1985 *Lesní speváci II*. Explicitne uvedení autori sú v čísle 3: Marcel Strýko, v čísle 4: Miroslav Bakoš, Konštantín Fecurka, Alena Grochová, Erik Groch, Zuzana Kuzmová, Ivan Jurčišin, Ondrej Jurín, Marcel Strýko, v čísle 5: Konštantín Fecurka, Erik Groch, Zuzana Kuzmová, Ivan Jurčišin, Ondrej Jurín, Štefan Lazorišák, Marcel Strýko, v čísle 6: Marcel Strýko.¹⁸ Najvýraznejšou básnickou postavou zoskupenia, čo ukázal autorský vývin samotných členov, bol Erik Groch.

O tom, nakoľko otvorene jeho členovia gravitovali k verejnemu protestu proti totalitným formám útlaku, aká bola ich dôraznosť, prudkosť a sila, prípadne aké boli ich vlastné verejné prejavy, ktoré establishment viedli k destabilizácii a priamej deštrukcii, sa občas ešte živo diskutuje, no zväčša sú to iba apartné reči. Z pohľadu košického literárneho a umeleckého diania tých čias autori síce tvorili bez povestného náhubku, no aj bez povestného štekotu. V undergroundovom spoločenstve našli to, čo bolo prirodzené a tvorivé. No prínosné pre nich bolo aj to, že bolo tu autorské zázemie, ktoré ich vzájomne spájalo v pocite spolupatričnosti, nefalšovanej tolerancie, ale aj vedomia toho, že sa tu vytvára niečo nové – predovšetkým niečo originálne, čosi bezvýhradne vlastné.

Ak sa bližšie pozrieme na samizdaty tohto undergroundového spoločenstva, na prvý pohľad ide o dosť nesúrodé texty najrôznejších poetík. Poetická tvorba svojou dikciou smeruje ku konkrétnosti, neartistnosti, zrozumiteľnosti. V básnických opusoch sa zjavujú kritické narážky voči industriálnej spoločnosti, v ktorej rozhodujúcu úlohu zohráva konzum, „znormálny“ svet podvodov a klamstiev, keď už aj najmladšia generácia je poznačená rozpadom hodnôt. Autori odmietajú pechorenie za úspechom či popieranie všetkých foriem tabu. Priamočiarosť básnického slova sa čoraz častejšie spája so snahou o formulácie nadčasových filozofických otázok.

Typickou črtou básnickej kreativity je hra s jazykom a významovými nuanсами slova. Hravosť s presahom do experimentálnych podôb často nadobúda najrôznejšie podoby, od štýlovo i štylisticky tzv. nízkych až po „vysoké“. Vo všeobecnosti sa básne vedome vymedzujú voči tradičnej predstave o poézii a lyrike pohrávaním s tvarom básne a mnohoznačnosťami slova. V neskorších vydaniach, v rokoch 1983 – 1984, básnické texty rozrušujú jazykové konvencie, opierajú sa o hravé porušovanie stereotypov (E. Groch), myšlienkový rozmer veršov utvára napätie medzi metaforikou a banalitou výrazu, majú výraz silnej situačnej reflexie s túžbou prepojiť duchovný stav s vnútorným prežívaním skutočnosti (A. Grochová). Autori využívajú kontrast medzi tzv. hlbokými myšlienkovými konštruktmi, ku ktorým do protikladu stavajú meditatívnosť, mystiku, ale aj vtíp, iróniu, sarkazmus (K. Fecurko, E. Groch, Š. Lazorišák, M. Strýko). Prítomné sú takisto texty a fragmenty ako reflexie z bežne prežívanej reality, neraz s voľbou viacvýznamových slov, pričom spôsob vyjadrovania a významový dôraz naráža na bítnické či ginsbergovské gesto (V. Jurín, M. Strýko). Kultivovaný, meditatívny výraz reprezentuje poézia Z. Kuzmovej. Jej básne v próze so snovou atmosférou korešpondujú s utopickými náladami.¹⁹ Tematické rozpätie viacerých textov je implicitným dokladom, že poézia tohto undergroundového spoločenstva sa autorsky orientovala na kresťanské, no aj iné náboženské či duchovné idey, prípadne si hľadala cestu k týmto ideám od agnosticky orientovaných názorov po bezprostredné poznanie duchovných princípov (E. Groch, Š. Lazorišák, M. Strýko).

„Podzemie“ v bludiskách normalizácie

Pravda, nie každý sa identifikoval s undergroundom – jeho estetickými, ideovými a hodnotovými preferenciami – a vyznával ho ako životný štýl. Z viacerých dôvodov. Túto komunitu, vymaňujúcu sa svojím usposobením a charakterom z bežného konvenčného prúdu, buď odmietal, nechápal, o takejto štruktúre nevedel alebo vedieť nechcel, poprípade sa na vlne undergroundu

chcel iba na istý čas zviest. Underground sa stal pre niektorých akýmsi druhom dočasného výstrelku, módou, v zmysle: byť „anti“ dnes fičí. Spôsobom života a tvorbou boli pomerne vzdialení komunitnému štýlu aj výrazovému konceptu undergroundu. Na druhej strane však nepodľahli dobovej literárnej, resp. básnickej konformite. To, čo vnucovala vtedajšia umelecko-tvorivá doktrína, aj to, že podľa nej sa „merala“ (posudzovala) umelecká kvalita, bolo pre autorov, ktorí mohli síce pôsobiť, no iba neoficiálne, neverejne, skryte – de facto „v podzemí“, neakceptovateľné.

„Podzemnú“ samizdatovú tvorbu košických začínajúcich literátov, ktorí v období „normalizácie“ odmietali publikovať v oficiálnych periodikách, treba vnímať ako kontrapunkt k undergroundovej tvorbe. Ignorovali napríklad spomínanú publikačnú platformu pre začínajúcich autorov, literárnu rubriku Nového slova pre ideové rozpory, ale aj z dôvodu, že ich neuspokojovalo estetické ani etické vedomie štátom riadeného umenia. Takto reagovali jednak na vtedajšiu prax – manipulácie rôzneho druhu, rafinované zásahy cenzúrnej povahy, odsudky, a jednak sa usilovali vymedziť voči svetu buď duchovnou (kresťanskou), alebo kritickou (občianskou) pozíciou. Frustráciu z nemožnosti slobodne tvoriť a publikovať, tento neuhasiteľný smäd, kompenzovali (sublimovali) únikom do umeleckej tvorby „v podzemí“, prípadne investíciou do osobného rastu s cieľom dosiahnuť prijateľné a vyhovujúce vzdelanie.

Navzdory neprajným podmienkam mladí autori hľadali vlastné riešenia. Tvorivé a publikačné zázemie našli v samizdatoch aj za cenu zmierenia s faktom, že budú tvoriť bez širšieho čitateľského publika, a to pre veľmi obmedzený a úzky okruh priateľov či kamarátov. A zároveň s vedomím, že knižne nebudú publikovať nikdy. V decembri 1973 autor tejto štúdie s dvoma literárnymi spolupútnikmi (A. Struhár, J. Z. – na uverejnenie mena nebol poskytnutý informovaný súhlas) založil samizdatový štvrťročník Smetisko. Bol vydávaný v počte päť exemplárov vo formáte A5, ilustrovaný grafickými dielami vytvorenými technikou suchej ihly. Vychádzal v rozpätí rokov 1973 – 1975 sprvu so štvrťročnou, neskôr s polročnou periodicitou, v rozsahu do 50 strán vyšlo asi 5-6 čísel.

Neskôr, roku 1978, Smetisko nahradil druhý samizdat Denníkové záznamy.²⁰ Z tohto projektu boli realizované dve čísla. Tu treba nehrdinsky priznať, že tieto samizdatové iniciatívy nemali politický charakter, išlo skôr o impresívne sebavyjadrenie, literárne prezentovanie vnútorného, rezignovaného pocitu začínajúcich básnikov, ktorý vyplynul z atmosféry „normalizačnej“ mizérie ako tichá odpoveď na intoleranciu režimu voči slobodnému, nezávislému básnickému prejavu.

Zoskupenie autorov okolo Smetiska, resp. Denníkových záznamov nemožno vnímať ako undergroundové, ale skôr ako „podzemné“ vystúpenie. Od jadra budúceho „undergroundového vydania“ sa odlišovali generačne, životným štýlom, charakterom tvorby, formálnym vzdelaním (programovo sa usilovali o univerzitné či iné akademické vzdelanie), aktuálnosťou (kým „podzemné“ iniciatívy sa začali rozvíjať koncom roka 1973, ich undergroundový náprotivok rozvinul aktivity na prelome sedemdesiatych a osemdesiatych rokov).

Podstatnou súčasťou sebvýjadrenia básnikov „z podzemia“ boli básnické texty s denníkovo ladenou poéziou (A. Struhár), verše so svojbytnou lyrikou (J. Z.), texty reflektujúce reálne výjavy ľudskej každodennosti, sivosť všedného dňa s neiluzívnym obsahom (L. Tkáčik). V nezachovaných číslach Smetiska sa dalo nájsť čokoľvek: denníkové úprimné spovede, samolúbe blasfémie, megalomanské štylizácie, stravovací denník, ironické parafrázy (T. Kočík, A. Struhár, J. Z.). Poetika básní publikovaných v Smetisku sa posunula od subtilnejších polôh – sebazničujúci pohľad do „vlastného vnútrozemia“, chaos hodnôt, priznania ľudskej viny (T. Kočík) – až k filozofujúcim v Denníkových záznamoch (postihnutie rozporov existencie a bytia, pocity úzkosti z prežitých tráum – A. Struhár).

Absenciu publikačných možností pre mladú literatúru nahrádzali aj literárne kluby, ktoré ako špecifický slovenský fenomén prispeli k zaujímavému, no typickému javu, že zo začínajúcich literátov vypiplali ambiciózných, často ne-sebakritických autorov, ktorých jedinou ašpiráciou bolo vydať knižku à tout prix. Nastalo obdobie metastatického plodenia básnických zbierok, ale aj literárnych súťaží, čoho výsledkom je hyperinflácia poézie. Ale to je už iná kapitola.²¹

Záver

Z dnešného pohľadu sa môže zdať, že košické literárne zoskupenia (undergroundové, podzemné, klubové) predstavovali nástup uzavretej skupiny. No nebolo to tak. Nemožno hovoriť o výlučnosti jedného či druhého zoskupenia. Ani jedno z nich nemalo na literárnych adeptov zásadný integrujúci vplyv. Išlo o autorov rôzneho veku, rôznej kvality tvorby, vzdelania, svetonázoru, filozofického zmýšľania. V undergroundovom zoskupení rezonovala otvorenejšia reakcia na rôzne formy útlaku, „v podzemí“ a kluboch, prípadne v neuzavretých spoločenstvách sa adepti stretávali viac-menej pre pocit spolupatričnosti, vedomie autorskej spolunáležitosti, pre nevyhnutnosť vzájomnej autorskej konfrontácie. Tí, ktorí sa v našej literatúre etablovali ešte pred novembrom '89 alebo v poslednej dekáde uplynulého storočia (B. Krasnovský, J. Urban, J. Bod-

nárová, L. Tkáčik, K. Pém, E. Groch, M. Vlado, D. Stano, T. Kočík), odporovali oficiálnym predstavám, čo poézia je a čo nie je. Medzi nich ako nositeľov výraznejších básnických či intelektuálnych hodnôt prenikli prvky liberalizmu vplyvom slobodného reagovania na aktuálne básnické aj mimoliterárne podnety. Tak došlo v ich tvorbe nielen k tvorivému posunu, ale aj k deštruovaniu hierarchie hodnôt poznačených ideológiou totalitného režimu. Autori rozrušovali najmä úzke medze básnictva poznačené tradicionalizmom a ideológiou tzv. socialistického angažovaného umenia, vďaka čomu sa vymanili z provinčného nazerania na literatúru, pričom dovtedy sivé literárne prostredie Košíc zaznamenalo živší literárny pohyb. Každé z literárnych spoločenstiev predstavovalo zložitý, širokospektrálny organizmus a malo svoj osobitý podiel na utváraní predprevratovej i poprevratovej literárnej scény v Košiciach.

*(Text bol prezentovaný na medzinárodnej vedeckej konferencii
DEŇ SAMIZDATU – NECENZUROVANÁ TLAČ
PRED NOVEMBROM 1989, ktorú usporiadal Ústav pamäti národa,
samizdat.sk a Univerzitná knižnica v Bratislave dňa 12. 10. 2018.)*

Poznámky

- ¹ Od mája 1969 do januára 1970 boli zo všetkých postov odstraňovaní reformní komunisti. „*Odchod zo strany bol často sprevádzaný stratou zamestnania alebo iným druhom občianskej perzekúcie. Na pokoji však neboli ponechaní ani aktívni nestraníci. Zamestnanci škôl, podnikov či ústavov boli nútení vyplňať rôzne dotazníky. Zvlášť kruto boli postihnutí pracovníci v masovokomunikačných prostriedkoch.*“ In: FIOROVANTIOVÁ, S. 2018. Prvé roky normalizácie. [online]. [cit. 2018-8-21]. URL: <http://sjps.fsvucm.sk/articles/04_1_3.pdf>.
- ² Stačí si prečítať Váľkove články, úvahy, polemiky, diskusné príspevky a iné state, ktoré vyšli v knižnom výbere z jeho dvadsaťročného pôsobenia, od roku 1969 ako ministra kultúry, či už z pohľadu rešpektovania leninských princípov alebo ofenzívnej ideologickej práce, či iných podobných aspektov pod názvom *O literatúre a kultúre* v zostavovateľskej úlohe S. Šmatláka (Slovenský spisovateľ, edícia Horizonty, Bratislava 1979).
- ³ Niektoré skupiny spisovateľov a umelcov začali programovo vytvárať priestor na svoju činnosť už roku 1973. Postupne najväčší vplyv získala kultúrna a umelecká opozícia. V jej popredí boli disidentskí spisovatelia, ktorí sa najskôr aktivizovali v Čechách, kde vznikali aj prvé samizdaty. V Prahe a Ostrave sa organizovali literárne „večírky“. Na čítačkách sa zúčastňovali aj slovenskí spisovatelia (Tatarka, Kadlečík a i.). V bratislavskom podzemí aktívne pôsobil Ján Budaj v okruhu básnickej skupiny Degenerovaná generácia. V poslednej tretine sedemdesiatych rokov sa už ako Dočasná spoločnosť intenzívneho prežívania

- napojila na aktuálnu výtvarnú scénu i neoavantgardu generácie šesťdesiatych rokov. In: KERATOVÁ, M. 2016. *Pracovná pamäť working memory: Ján Budaj & Dočasná spoločnosť intenzívneho prežívania*. Kurátorský text k výstave. Otvorenie: 9. júna 2015 o 18:00 hod. Miesto: tranzit.sk, Beskydská 12, Bratislava. In: [online]. [cit. 2016-06-13]. URL: <<http://sk.tranzit.org/sk/vystava/0/2015-06-09/pracovn-pam-working-memory-jn-budaj-do-asn-spolonos-intenzvneho-prevania>>.
- ⁴ Bolo to v roku konania pamätného II. zjazdu Zväzu slovenských spisovateľov (1972), na ktorom bolo vylúčených 48 slovesných umelcov a za predsedu Zväzu bol zvolený Andrej Plávka.
- ⁵ Literárna rubrika, aj keď v zásade prešla dvoma etapami vývinu (v rokoch 1972 – 1977 to bola literárna rubrika Z najmladšej poézie Nového slova; v rokoch 1978 – 1983 ako mesačná príloha týždenníka *Nové slovo* pod názvom *Nové slovo mladých*), mala charakter provizória, ktorým sa účelovo prikryla publikačná diera. Poldruha desaťročia sľubovaný časopis pre mladú literatúru a umenie začal vychádzať roku 1988 pod rovnomenným názvom *Válkovej prvotiny Dotyky*. Nešlo len o symboliku, ale bol tu aj ten asociačný moment, že kým vydanie básnickej zbierky *Dotyky* symbolizoval návrat slovenskej poézie zo slepej uličky schematizmu päťdesiatych rokov, časopis *Dotyky* symbolizoval návrat mladej literatúry a umenia zo slepej uličky „normalizácie“. In: KOČÍK, T. 2005. *Pristrihnuté krídla. Pohľad na básnickú topografiu metropoly východného Slovenska poslednej štvrtiny uplynulého storočia*. Košice: Slovenský rozhlas, štúdio Košice. 2005. Rozhlasové pásmo o literárnom priestore Košíc. Redakčne pripravil Radoslav Passia. Réžia Peter Vilhan.
- ⁶ „Rozporuplná postava kultúrneho a literárneho diania druhej polovice 20. storočia na Slovensku Vojtech Mihálik, ktorý vo viacerých aspektoch – kladných i záporných – zasahoval dlhé obdobie do kultúrneho diania a svojimi stanoviskami ovplyvnil aj vývin slovenskej poézie (ako jeden z hlavných iniciátorov vzniku literárnych príloh *Nového slova*), bol básnikom, publicistom, prekladateľom a zastával tiež vysoké štátne funkcie. Vo svojom snažení formovania nastupujúcej generácie básnikov na úkor individuálneho príspevnia však s odstupom času a objektívnosťou nazerania nebol úspešný a jeho úsilie nahradiť novou, „správnou“ generáciou oddanou ideologickým požiadavkám generáciu autorov rokov šesťdesiatych, ostalo v zásade nenaplnené.“ In: PAVLIGOVÁ, M. Literatúra a sociálny stereotyp v kontexte 70. rokov 20. storočia – *Nové slovo mladých* vs. otvorená perspektíva. *ČLOVĚK – Časopis pro humanitní a společenské vědy*, č. 25 (8. 6. 2012), s. 8.
- ⁷ MIKULA, V. a kol.: 1999. *Slovník slovenských spisovatelů*. Praha: Libri, 1999, s. 332.
- ⁸ Český teoretik umenia Ivan Martin Jirous, nazývaný aj undergroundový guru, charakterizoval underground takto: „*Underground není vázán na určitý umělecký směr nebo styl, přestože například v hudbě se projevuje převážně rockovou formou. Underground je du-*

chovní pozice intelektuálů a umělců, kteří se vědomě kriticky vymezují vůči světu, ve kterém žijí. Je to hnutí, které pracuje převážně s uměleckými prostředky, ale jehož představitelé si uvědomují, že umění není a nemá být konečným cílem snažení umělců. (...) Stručně řečeno, underground je aktivita umělců a intelektuálů, jejichž dílo je nepřijatelné pro establishment, a kteří v této nepřijatelnosti nejsou trpni a pasivní, ale snaží se svým dílem a svým postojem o destrukci establishmentu.“ In: Underground [online]. [cit. 2013-02-24]. URL: <<http://cs.wikipedia.org/wiki/Underground>>.

⁹ ČERVENĚÁK, Andrej. *Dve optiky postihnutých*. In: Česko-slovenské reflexe: 1968 : Brno: Tribun EU, 2009, s. 47 [online]. [cit. 2019-03-16]. URL: <https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/133487/BrnenskeTextyKslovakistice_012-2009-1_6.pdf?sequence=1>.

¹⁰ Tamže, s. 47.

¹¹ Tamže, s. 47.

¹² Tamže, s. 47.

¹³ Tamže, s. 47.

¹⁴ Tamže, s. 47.

¹⁵ Členovia undergroundového „razenia“ sa od svojich spolupútnikov kráčajúcich v „podzemnom“ bludisku totality líšili v tom, že jadro ich spoločenstva tvorili ľudia bez formálneho, sporadicky aj bez stredoškolského vzdelania, celkovo absentovalo akademické vzdelanie.

¹⁶ In: *Spoločensví a poetika undergroundu*, s. 282 – 283. [online]. [cit. 2018-10-4]. URL: <http://www.ucl.cas.cz/edicee/data/dejiny/dcl_1945-1989/IV/spole%C4%8Denstv%C3%AD%20a%20poetika.pdf>.

¹⁷ „... nielen poéziou sme boli živí, čítali sme aj Ladislava Klímu, Egonu Bondyho, ruských spisovateľov, Orwella, Lao c'eho a množstvo ďalších inšpiratívnych autorov“ (Jozef Furman, undergroundový spolupútnik Marcela Strýka).

¹⁸ Pre potreby tejto štúdie boli poskytnuté zo súkromného archívu Jozefa Furmana originálne výtlačky týchto samizdatov: *The Nace* (1977), *Trinásta komnata* (1980), *Hudba a Nace* (1980), *Nacelle* – výber z veršov *Nace* (1983), *Nacelle* (1984), *Lesní speváci II* (1985).

Samizdat č. 1: *Názov:* THE NACE. *Podtitul:* Texty. *Autori:* neuvedení. *Signatúra:* žiadna. *Identifikácia autora:* neidentifikované. *Rok vydania:* 1977. *Ročník:* neuvedený. *Číslo:* neuvedené. *Ilustrácie:* žiadne. *Miesto vydania:* neuvedené. *Formát:* netypický formát A5. *Počet výtlačkov:* neznámy. *Počet listov:* 12. *Počet strán:* 24. *Počet skenovaných strán:* 13. *Tlač:* písací stroj. Nepaginované. *Väzba:* zopnutie spínacím strojčekom.

Samizdat č. 2: *Názov:* TRINÁSTA KOMNATA. *Podtitul:* žiadny. *Autori:* neuvedení. *Signatúra:* Marcévrk. *Identifikácia autora:* Marcel Strýko. *Rok vydania:* 1980. *Ročník:* neuvedený. *Číslo:* 4. *Ilustrácie:* žiadne. *Miesto vydania:* Košice. *Formát:* A4. *Počet výtlačkov:*

neznámy. *Počet listov*: 21. *Počet strán*: 20. *Počet skenovaných strán*: 5. *Tlač*: písací stroj. Nepaginované. *Väzba*: fascikel.

Samizdat č. 3: *Názov*: HUDBA A NACE. *Podtitul*: bez. *Autori*: neuvedení. *Signatúra*: Marcévrk. *Identifikácia autora*: Marcel Strýko. *Rok vydania*: 1980. *Ročník*: neuvedený. *Číslo*: neuvedené. *Ilustrácie*: žiadne. *Miesto vydania*: Košice. *Formát*: A4. *Počet výtlačkov*: neznámy. *Počet listov*: 2. *Počet strán*: 2. *Počet skenovaných strán*: 2. *Tlač*: písací stroj. Nepaginované. *Väzba*: zopnuté listy.

Samizdat č. 4: *Názov*: NACELLE. *Podtitul*: (Výber z veršov NACE 1983). *Autori publikovali v poradí*: Miroslav Bakoš, Konštantín Fecurka, Alena Grochová, Erik, Groch, Zuzana Kuzmová, Ivan Jurčišin, Ondrej Jurín, Marcel Strýko. *Signatúra*: žiadna. *Identifikácia autora*: osem vyššie uvedených autorov. *Rok vydania*: 1983. *Ročník*: neuvedený. *Číslo*: neuvedené. *Ilustrácie*: žiadne. *Miesto vydania*: neuvedené. *Počet výtlačkov*: neznámy. *Formát*: A5. *Počet listov*: 28. *Počet strán*: 56. *Počet skenovaných strán*: 32. *Tlač*: písací stroj. Paginované od s. 4 po s. 50. *Väzba*: zopnutie spínacím strojčekom.

- ¹⁹ Samizdat č. 5: *Názov*: NACELLE. *Podtitul*: bez. *Autori publikovali v poradí*: Konštantín Fecurka, Erik, Groch, Zuzana Kuzmová, Ivan Jurčišin, Ondrej Jurín, Štefan Lazorišák, Marcel Strýko. *Signatúra*: žiadna. *Identifikácia autora*: sedem vyššie uvedených autorov. *Rok vydania*: 1984. *Ročník*: neuvedený. *Číslo*: neuvedené. *Miesto vydania*: Košice. *Ilustrácie*: žiadne. *Formát*: A5. *Počet výtlačkov*: neznámy. *Počet listov*: 25. *Počet strán*: 50. *Počet skenovaných strán*: 32. *Tlač*: písací stroj. Nepaginované. *Väzba*: zopnutie spínacím strojčekom.

Samizdat č. 6: *Názov*: LESNÍ SPEVÁCI II. *Podtitul*: bez. *Autor*: František Fiala. *Signácia*: žiadna. *Identifikácia autora*: Marcel Strýko. *Rok vydania*: 1985. *Ročník*: neuvedený. *Číslo*: neuvedené. *Ilustrácie*: žiadne. *Miesto vydania*: Košice. *Formát*: A4. *Počet výtlačkov*: neznámy. *Počet listov*: 1. *Počet strán*: 1. *Počet skenovaných strán*: 1. *Tlač*: písací stroj. Nepaginované. *Väzba*: voľný list.

- ²⁰ Samizdat č. 1: *Názov*: DENNÍKOVÉ ZÁZNAMY I. *Podtitul*: žiadny. *Autori*: Lubomír Tkáčik, Anton Struhár, jeden z autorov neposkytol informovaný súhlas. *Signatúra*: L. T.; t. s. s.; j. z. *Identifikácia autora*: Lubomír Tkáčik (L. T.), Anton Struhár (t. s. s.), jeden z autorov neposkytol informovaný súhlas. *Rok vydania*: 1978. *Ročník*: neuvedený. *Číslo*: 1. *Ilustrácie*: 4. *Autor ilustrácie č. 1*: neuvedený. *Autor ilustrácií č. 2 – 4*: t. s. s. (Anton Struhár). *Miesto vydania*: neuvedené. *Formát*: A4. *Počet výtlačkov*: neznámy. *Počet listov*: 20. *Počet strán*: 20. *Počet skenovaných strán*: 20. *Tlač*: elektrický písací stroj. Nepaginované. *Väzba*: rýchloviazač.

Samizdat č. 2: *Názov*: DENNÍKOVÉ ZÁZNAMY II. *Podtitul*: žiadny. *Autori*: Tibor Kočík, Anton Struhár, jeden z autorov neposkytol informovaný súhlas. *Signatúra*: žiadna. *Identifikácia autora*: dvaja vyššie uvedení autori. *Rok vydania*: 1978. *Ročník*: neuvedený. *Číslo*: 2. *Ilustrácie*: 4. *Autor ilustrácie č. 1*: neuvedený. *Autor ilustrácií č. 2 – 4*: Tibor Ko-

čík. *Miesto vydania*: neuvedené. *Formát*: A4. *Počet výtlačkov*: neznámy. *Počet listov*: 24. *Počet strán*: 24. *Počet skenovaných strán*: 24. *Tlač*: elektrický písací stroj. Nepaginované. *Väzba*: rýchloviazač.

- ²¹ Pozri: KOČÍK, Tibor: 2013. *Básnici zo second city*. Bratislava: Slovenské pohľady, 2013, roč. IV. + 129., č. 7 – 8, s. 207.

Použitá literatúra

- KOČÍK, T.: *Básnici zo second city*. Bratislava: Slovenské pohľady, 2013, roč. IV. + 129., č. 7 – 8, 320 s.
- MIKULA, V. a kol.: *Slovník slovenských spisovateľov*. Praha: Libri, 1999. 526 s.
- PAVLIGOVÁ, M.: *Literatúra a sociálny stereotyp v kontexte 70. rokov 20. storočia – Nové slovo mladých vs. otvorená perspektíva*. ČLOVĚK – Časopis pro humanitní a společenské vědy, č. 25 (8. 6. 2012). 13 s.
- VÁLEK, M.: *O literatúre a kultúre*. Zostavil Stanislav Šmatlák. Bratislava: Slovenský spisovateľ, edícia Horizonty, zväzok 46, 1979. 316 s.

Internetové zdroje

- ČERVENÁK, Andrej. *Dve optiky postihnutých*. In: Česko-slovenské reflexe: 1968 : Brno: Tribun EU, 2009, s. 47 [online]. [cit. 2019-03-16]. URL: <https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/133487/BrnenskeTextySlovakistice_012-2009-1_6.pdf?sequence=1>
- FIOROVANTIOVÁ, S. 2018. Prvé roky normalizácie. [online]. [cit. 2018-8-21]. URL:
- KERATOVÁ, M. 2016. Pracovná pamäť working memory: Ján Budaj & Dočasná spoločnosť intenzívneho prežívania. Kurátorský text k výstave. Otvorenie: 9. júna 2015 o 18:00 hod. Miesto: tranzit.sk, Beskydská 12, 811 05 Bratislava. [online]. [cit. 2016-06-13]. URL: <<http://sk.tranzit.org/sk/vystava/0/2015-06-09/pracovn-pam-working-memory-jn-budaj-doasn-spolonos-intenzvneho-prevania>>
- SPOLEČENSTVÍ A POETIKA UNDERGROUNDU. In: [online]. [cit. 2018-10-4]. URL: http://www.ucl.cas.cz/edice/data/dejiny/dcl_1945-1989/IV/spole%C4%8Denstv%C3%AD%20a%20poetika.pdf
- UNDERGROUND. In: [online]. [cit. 2013-02-24]. URL: <<https://cs.wikipedia.org/wiki/Underground>>.